

УДК 007:204:070

СЕМАНТИЧНА ДЕЗОНТОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТВОРЕННЯ МАНІПУЛЯТИВНИХ ІДЕОЛОГЕМ У СВІТОГЛЯДНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

Тарас Лильо

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна, e-mail: journft@franko.lviv.ua

Досліджено явище дезонтологізації понять у сучасній світоглядній публіцистиці, суть якого полягає в тому, що поняття, які позначають важливі події, тенденції минулого та сучасного, спочатку очищають від автентичного змісту, а потім на основі залишкових контурів знаку створюють вигідні ідеологеми. Така семантична ідеологія є ефективним засобом маніпуляції свідомістю сучасної людини. Зроблено акцент на важливості світоглядних аспектів підготовки журналістів у вищій школі.

Ключові слова: транспарентність, дезонтологізація, ідеологія, ідеологема, нацизм, фашизм, ксенофобія, мультикультуралізм, толерантність, світогляд, публіцистика, семантична ідеологія.

Понад сторіччя тому Г. К. Честертон писав, що люди, які починають боротьбу з Костелом **в ім'я свободи і людства** (підкреслення наше. — *Т. Л.*), закінчують **запереченням свободи і людства**, аби тільки й надалі мати змогу боротися з Костелом. У першому випадку «свобода» (як і в часи Великої французької революції) та «інтереси людства» (згадаймо період більшовицького експерименту) є риторичним супроводом, легалізацією злочинця, у другому — ці два поняття постають перед нами у своєму автентичному призначенні. Саме реакція на автентичність і демаскує злочинця. Фактично ми маємо справу з семантичним (риторичним) маскуванням дій суб'єкта згаданої боротьби через корекцію справжнього змісту наведених абстрактних понять.

Об'єкт дослідження у цьому підрозділі — публіцистичні, журналістські тексти в українських та іноземних ЗМІ, а *предмет* — специфіка побудови ідеологем-світоглядів із залученням цілеспрямованих семантичних та аргументаційних операцій: очищення справжнього змісту означуваних понять, або його витіснення домінантою-означенням, завуження контексту, в якому можна простежити еволюцію, походження знакових подій, явищ, тенденцій.

Зауваження англійського письменника дають нам ключ до розуміння справжнього призначення глибинної тенденції в сучасному медійному просторі, яку названо **дезонтологізацією** (лат. *des* — заперечувальна частка і грец. *ontos* — ество, *logos* — учення), що є процесом поступової втрати (очищення)

семантичного буття поняття. Це — наслідок деформацій у полі знака насамперед світоглядних понять. Суть цієї тенденції, зокрема, полягає у спробах «звільнити знак від змісту, надати образіві здатність не представляти річ, а замінити і фактично скасовувати її» [6]. Отже, ЗМІ створюють новий тип онтології — онтології екрану, іміджу, де автентичні, правдиві параметри буття понять на позначення подій, людей, явищ медіа затінують. Зміст понять стає транспарентними (з англ. *transparency* — прозорість), пластичними. За допомогою таких семантичних маніпуляцій з'являються не лише підміни понять, фальшиві аргументаційні схеми, структури осмислення деяких світоглядних явищ, а й самодостатні медіасвіти, які звільняються від тиску позначеної етно-національними, традиційними цінностями реальності. Вони перетворюються на самостійну автономію, яка має внутрішні критерії і творить власну онтологію.

У такому світі об'єм зводиться до площини, непроникність стає прозорою, а замість змісту з'являється згадувана вище інтерпретація. Номінально цей світ вербалізує ті ж самі цінності й пріоритети (національний інтерес, гуманізм, толерантність, мультикультуралізм, політкоректність, деідеологізація, демократія), однак, реально від цих понять залишаються тільки їхні контури, нове семантичне наповнення яких ЗМІ узгоджують з власними світоглядними пріоритетами та пріоритетами своїх власників. Сислове наповнення згаданих контурів відбувається в семантичному та ідеологічному полі медіакультури. Як наслідок, в сучасному публіцистичному тексті домінантою є не *нація*, а *політична нація*, проте *національний егоїзм*, не *фундаменталізм*, а *фундаменталізм антидемократичний* чи *ісламський*, не *тероризм*, а *світовий, глобальний тероризм*, а віднедавна — не просто *українці*, а чи то *малі*, чи *великі українці* тощо. Розуміння, інтерпретацію означуваного (явища, тенденції тощо сучасного світу) в журналістському/публіцистичному тексті підпорядковують означенню, а первинні семантичні поля згаданих вище понять редукують, нейтралізують за допомогою деісторизації, деконтекстуалізації явищ, тобто їх констатації поза будь-яким зв'язком з попередніми подіями та контекстом, у якому ці події можна трактувати в категоріях певного сенсу.

Таке коригування суті означуваного домінантою-означенням послаблює смислово самодостатність поняття і розширює сферу маніпуляції означуванним, використання якого універсалізують та прагматизують з огляду на ідеологічну доцільність: уможлиблюється його препарування до деяких реалій, проектування на ту чи ту дійсність.

Типовим прикладом дезонтологізації в сучасному медійному просторі є згадувана провокативна ідеологема у форматі телепроекту «Великі українці» («Інтер»). У його рамках відбувалася суттєва маніпуляція: основним критерієм добору претендентів були свідомо розширені, розмиті псевдосоціологічним (замаскованим під всенародне голосування) опитуванням параметри «величії». Всю увагу суспільства майстерно зосереджено на цьому понятті, а означуване (українці) відтіснено на узбіччя. За таких умов до когорти «великих українців» потрапили Лев Троцький, Володимир Ленін та ін. Це яскравий приклад того, як суто семантична проблема може коригувати і провокувати (посилювати) неадекватне ставлення частини суспільства до найбільших злочинців ХХ сторіччя. Крім цього, іноземний автор (Савік Шустер) «із програми в програму підкреслює (стабілізує) під різними тематичними приводами розділення телеаудиторії

всієї України на ментальному рівні... чудово розуміючи, що має справу з травмованим геноцидом народом» [11].

Року 1841 у школі для лондонських італійців Джузеппе Мадзіні прочитав лекцію про Данте, у якій зазначив: «Дехто чув, що він (Данте. — Т. Л.) був великий поет, але не знає, чому великий, які ідеї його надихали, яка віра керувала ним в його праці. Мало хто знає, що він тому був найвеличніший серед інших великих італійців, бо понад усе любив батьківщину і пишався її покликанням... І навряд чи комусь із вас відомо, що нещасливий, гнаний по світові, нужденний Данте до свого останнього дня свято плекав мрію про батьківщину, мрію всього свого життя, і помер п'ять сторіч тому з твердою вірою, що одного дня Італія стане єдиною нацією» [2; 42]. У випадку з проектом С. Шустера, поняття «велич» сформульовано так, щоб навпаки — паразитувати на ситуативних проблемах України, її спекулятивних «поділах», які фіксує і поглиблює неоднозначність номінантів. У словах Дж. Мадзіні є ще один аспект: усвідомлення величі — процес зтяжний, не завжди доступний для загалу, а тому, як зауважив Анатолій Стріляний, «великі, вони і є великі. Їх треба знати, а не обирати... Немає нічого менш демократичного, аніж думка некомпетентної більшості» [22]. Тим паче, коли некомпетентність позначена згадуваною пост-геноцидністю.

Інший приклад — ідеологема «**світовий тероризм**». Політологи, дипломати і журналісти в один голос заявляють, що «новий терор, на відміну від старого, глобальний — він спрямований не стільки проти якогось конкретного режиму або країни, скільки проти всієї системи міжнародних відносин, усього існуючого світового порядку» [10], що 11 вересня 2001 року «світова спільнота побачила безпрецедентний напад на цивілізований світ» [4], що «міжнародний тероризм набуває сьогодні рис системного характеру, несучи загрозу самому існуванню світової цивілізації, і світова громадськість мусить протиставити йому системну відповідь...» [15], що «мета міжнародного тероризму — залякати все людство» [29].

Тероризм — це політика і тактика розправи з противником за допомогою сили чи насильства. Малоймовірно, що якесь терористичне угруповання оголосить противником увесь світ у стилі Гобсівської *bellum omnium contra omnes*. Як правило, терор має реальні причини і конкретну сферу застосування. Призначення цієї ідеологеми — маніпулятивно розширити об'єкт ймовірної атаки (оголосити ним увесь світ), щоб створити передумови до солідарності в боротьбі проти глобального терору. Основою для такої політики завжди є мобілізація наляканих людей методом подальшого навіювання страху.

На початку ХХ сторіччя Дмитро Мережковський [23] застерігав, що нігілістам дуже властиве заперечення релігії, яке переходить у релігію заперечення. Згадуючи ці слова, як і вислів Честертонa *per analogiam*, постає проблема, чи була прихильники «ліберальної імперії», які так наполегливо борються з антидемократичними режимами в ім'я прав людини, не зводять усе до «демократичних воєн», тобто до заперечення свободи і демократії задля подальшої боротьби з терором. Як казав Мустафа Барзані, ми живемо у світі, де тонни правди міняють на барель нафти. Принаймні на семантичному рівні прокласти шлях для легалізації такого стратегічного завдання намагаються ЗМІ. Як наслідок, «сучасна тиранія наряджається в нову одягу. У ХХІ сторіччі вона окреслюється поняттям «демократія». Тому володарі світу не є Орвелівськими «тота-

літарними» бюрократами у сірих мундирах, а світлими, ерудованими демократичними адміністраторами» [35].

Окрім тероризму і демократії, далі ми розглянемо способи і призначення дезонтологізації світоглядних понять-детермінантів, які є принциповими для розуміння сучасних подій, явищ, тенденцій тощо.

Ідеологія. У сучасному публіцистичному тексті переважає негативна конотація цього поняття, над яким тяжіють означення «тоталітарна», «людиноненависницька». Уже давно зазнав краху нацизм, порівняно недавно — комунізм, однак боротьба з чітко означеним сектором ідеології-світогляду триває. Природа цієї боротьби не інерційна, вона набула характеру системної деідеологізації, основне призначення якої — послабити повноваження національної держави. Прихильники очищення суспільної свідомості від ідеологій та світоглядного нейтралітету переважно посиляються на ідеологічну ретроспективу (наслідки якої безперечні): «Серед нас, повністю нормальних, неодмінно знайдеться виняток, антиістота, яка спробує обґрунтувати — ідеологічно-світоглядно, юридично і т. ін. — необхідність (державну і т. ін.) масової вашої не-присутності-в-житті. І тоді знову відбудеться те, що неодноразово проходило в минулому сторіччі. Масове людиноббивство на тій чи тій «ідеологічній» основі» [19], але об'єкт розвінчання уже інший — ідеологія національна: «В Україні відбувається повзуча націонал-радикальна експансія. Влада, разом з нею і суспільство втрачають моральність. Те, що було святим упродовж багатьох історичних періодів, сьогодні очорнюється і стирається з пам'яті. На перший план виходять нові герої, нові ідеологічні принципи...» [27]. У такий спосіб, поняття «ідеологія» очищують від конкретного змісту, залишають його негативний складник і асинхронно позначають ним інші за суттю і призначенням цінності. У наведеній цитаті ідеологія є не лише прикриттям такої алогічної конструкції як «експансія українських радикалів в Україні», а й засобом десакралізації. Реальний стан справ далекий від таких викривлень. Ще Мартін Гайдеггер казав, що кожна нація орієнтована на три архетипи: будинок, поле, храм. Природа української національної ідеї завжди містила духовний компонент (Бог, мрія, ідеали). Узалежнення долі нації від «вищої правди» — важливе. Так нація мінімізує вплив реальних, матеріальних (часто несприятливих, обтяжливих) обставин. У цьому узалежненні народ залишає собі право на надію у просторі ідеального, альтернативного, який перешкоджає тотальному поновленню нації. Це своєрідний життєвий простір, який окупувати значно важче. Оскільки національна ідеологія творить образ наявного світу й візію майбутнього, в українському випадку деідеологізація є елементом хронологічної війни, яку завжди вели і ведуть за майбутнє українців.

Найглибшим інтегратором тео- й націоцентризму для українців є Тарас Шевченко: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля». З погляду сучасних адаптаторів політичної коректності й толерантності, ці слова теж можуть виявитися радикальними, безкомпромісними. Однак у Шевченка [31] вибудовано образ хати, в якій є Бог:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

Присутність Бога в національній ідеї окреслює перед нацією перспективу ще нереалізованої справедливості, яка компенсує несправедливість — поневолення, приниження в реальному світі. Як казав Володимир Соловйов, національна ідея є не тим, що народ мислить про себе у повсякденному житті, у часі, а тим, що Бог думає про націю у вічності. Зазначимо, що зв'язок Бог—нація в українському випадку не ідеалізувався до абсурду, тобто до теорії обраності чи якогось особливого «римського статусу», на зразок ідеологічних натхненників інших народів, які подали людству приклад якраз радикального шовінізму і ненависті, бо, як зауважив Павло Загребельний [8], фамільярність із високим веде за собою великодушність і презирство до інших народів, не за ті чи інші негативні якості, а за саме їхнє існування.

Словникове визначення трактує ідеологію як «систему політичних, правових, морально-етичних, релігійних, естетичних і філософських поглядів, ідей, теоретичних засад, які кристалізуються на теоретичному рівні у суспільстві» [20; 451]. Як видно, такий підхід не передбачає жодної однозначності: ідеї можуть бути різні й не обов'язково мати негативну конотацію чи наслідки. Ідеологічний складник присутній не лише в політичній, а й в моральній, естетичній свідомості. Проте навіть один із найбільших виявів ідеологічного зла минулого сторіччя — нацизм — до конкретного часу мав для Німеччини не лише трагічні результати: «Солідарне суспільство, правова дисципліна, система соціальних гарантій, зрештою, всесвітньо відомий «народний» автомобіль «Фольксваген» — сучасні німці лише з огляду на політкоректність не афішують ім'я «ідейного творця» всіх цих благ. Адже ще невідомо, скільки дорогоцінного часу потрібно було б країні (навіть беручи до уваги хвалену німецьку добросовісність), щоб здійснити соціально-економічний прорив, якби вона продовжувала борсатися у веймарському болоті і після 1933 року...» [7].

Деідеологізація мала різні вияви: марксистський (ідеологію трактовано як породження буржуазії, яке позбавляє маси істини), постмарксистський (місце ідеології займає семантика), постмодерністський (оскільки мова репресивна і є ідеологією, слід покінчити з логоцентризмом), так званий ліберальний (тріумф лібералізму нібито заперечує ідеологічність своєї перемоги). Таким чином у різні часи вона перетворювалася на приховану за певними риторичними рядами ідеологію. Як зауважив Поль Рікер [24; 7], ідеологія ніколи не буває власною позицією; це завжди позиція когось іншого, завжди їхня ідеологія... люди не визнають, що вони самі є носіями ідеології; саме це поняття завжди спрямовується проти інших. Така гра в «ідеологічну невинність» особливо помітна у медіапросторі, де, за Євгеном Сверстюком [17], із газет зникли парадні передовиці, а їхнє місце зайняли кримінальні жахи, червона газета стала кримінально-рудою, і брудний потік став пійлом для маси.

Де-факто, сучасні ЗМІ (за деякими винятками) прикриваються фальшивою ідеологією «про вимушене підпорядкування вимогливому масовому попиту», формують і стабілізують свідомість «остатньої людини» Ніцше: апатичної істоти без великих пасій та заангажувань, яка не має великої мети, прагне тільки вигоди, безпеки і комфортних умов для споживання. Таке орієнтування споживачів ЗМІ стає панівною формою медіаідеології, яка де-факто сприяє істотному зміщенню епіцентру тоталітарного впливу: від повноважень держави до диктату центрів світоглядного зомбування, які прикриваються ними ж створеним попитом мас.

Отже, справжнім призначенням дезонтологізації поняття ідеологія є не створення позаідеологічного простору буття, а реідеологізація, переважання ідеологій, які виконуватимуть ті ж самі класичні функції, але з іншим пунктом призначення: орієнтувати (відволікати) суспільство на нову систему, передовсім, псевдоліберальних ідей та цінностей, легалізувати владу, центри якої перебувають за межами держави (фундаментальні трансформації у суспільстві неможливі без ідеологічного обґрунтування), інтегрувати суспільство на засадах так званої політичної нації та псевдотолерантності, неадекватно відповідати на кризи, тобто не пропонувати стратегію дій та розвитку, а ситуативно і пасивно виживати. Не розуміти світу і себе, порядку світобудови на основі мудрості предків, успадкування ритуалів стримування зла, а створювати вигідні точки відліку для виправдання свого «проекту перебування».

Йдеться ніби не про ідеологію, а про технологію, хоч безликість — часто теж є ідеологією, ідеологією нав'язливої порожнечі. Сьогодні можемо констатувати псевдоальтернативність деідеологізації/реідеологізації до ідеологічного диктату часів СРСР, а також потребу переідеологізації — формування таких ідеологічних основ, які відповідають реаліям сучасності. «Ідеологічна система потрібна не лише тоталітарній, але і будь-якій державі, яка себе поважає. Без опори на неї неможливо чітко сформулювати довготривалі орієнтири розвитку, а також загальнообов'язкові правила політичної боротьби й відповідальності. І ніякі докази на зразок «краще з егоїстичних міркувань зберегти людські життя, ніж з ідейних — загубити» не можуть бути виправданням безідейності політики, яка прямо веде до безтурботної безвідповідальності політиків і громадянського ступору населення. Тоді у всьому — від макроекономіки до спорту і мистецтва бал починає правити убога психологія тимчасовиків, яка супроводжується «повзучим» волюнтаризмом у вигляді загадкових убивств політиків і журналістів, цинічного адмінресурсу на виборах... Таке, нелегалізоване ніякою ідеологією свавілля травмує і роз'їдає суспільство ще більше за будь-який тоталітаризм» [7].

Нацизм і фашизм. Доказом успішних спроб дезонтологізації цих понять є уже те, що, попри істотну відмінність між ними, у сучасному публіцистичному тексті їх ставлять у синонімічний ряд. Таке ототожнення некоректне хоча б тому, що італійському фашизму щонайменше до другої половини 1930-х років не були властиві, по-перше, юдофобія (за даними біографа Муссоліні Деніса Мек Смита [4], під час зародження фашизму серед соратників дуче було багато євреїв, а Муссоліні спочатку навіть підтримував сіонізм), по-друге, в Італії не набуло розмаху впровадження у практику расистської теорії (вона властива, насамперед, нацизму). До 1935 року дуче ставився неприязно до націонал-соціалізму і висміював расизм. А саме ці дві ознаки ЗМІ подають як найістотніші вияви фашизму. Розмивання змісту цих понять було потрібне для того, щоб вони одержали публіцистичну здатність означати широкий і переконливий набір негативних якостей. Саме тому зацентровано на зовнішніх параметрах фашизму і нацизму — на біснுவатих дуче і фюрері, образи яких примітивно карнавалізовано, особливо кінематографічними (але не тільки) засобами. Прикладом такої підступної карнавалізації є фільм Марюса Бальчунаса-Вайсберга «Гітлер, капут!», який отримав схвальні відгуки від «New York Times», і в якому нацизм подано як Comedy Club, а нацистів показано клоунами. Задовго до цього, після спільного перегляду фільму «Велика прогулянка», син фран-

цузького президента Шарля де Голля Філіпп запитав батька про враження. Той відповів, що не спотворював би так образ нацистів і не насміхався би з німців, бо в роки війни ніхто цього не робив...

Деформування реального образу нацизму і фашизму, намагання бачити не його глибину, а поверхню потрібне, щоб створити якомога ширші оцінні проєкції на сучасність, яка, з погляду ліберальних авторів, є небезпечною. Встановлення справжнього змісту цих понять істотно звужує сферу їхнього застосування. ЗМІ лякають нас фашизмом, коли згадують про тих, хто не погоджується з однозначністю ліберальних пріоритетів посткомуністичних суспільств і показують нам одіозних персонажів, які мають хворобливий потяг до авторитарної стилістики й символіки, і які дозволяють собі усебічно глянути на проблему толерантності та її наслідків. Фашистами називають одне одного політики і політики в дискусіях, коли вичерпуються всі аргументи.

Відомо, що фашистами називали Хуана Перона, Слободана Мілошевича, Саддама Хусейна, Олександра Лукашенка, Володимира Путіна і навіть цілі народи — німців, басків, сербів, фламандців, а також радикальних ісламістів. Наприклад, російський публіцист Анатолій Гладілін заявив, що «у світі існує рух ісламських фашистів» [1]. До них зараховують усіх, хто надає переваги національному солідаризмові, а не демократичному плюралізмові. Американський історик фашизму С. Пейн пов'язує поняття «фашист» із прихильністю до авторитарної, корпоративної і націоналістичної системи. Навіть більше, сьогодні до нацистів і фашистів зараховують носіїв чітко вираженої етнічної свідомості та патріотизму, усіх, хто визнає тотожність прав народу з правами людини і неможливість реалізувати право індивіда без реалізації права нації, з якою індивід себе ідентифікує. Наведемо два приклади. У статті Валерії Новодворської «Патріотизм — перше сховище негідників» (трансформація афоризму англійського журналіста, лексикографа і есеїста XVIII сторіччя Самуеля Джонсона — Patriotism is a last refuge of a scoundler) видно спробу препарувати ознаки нацизму до поняття патріотизм: «...Яке відлуння може бути при нинішніх замаскованих патріотах, у яких якщо і була «гражданка», то тільки Луб'янка? Тільки «Яволь!» і «Хайль!» Півфінал за Галичем, який також вдосталь, до смерті наївся патріотичних блюд під нудотний дим Вітчизни...» [14]. Інший приклад — фото на всю першу шпальту газети «Столичные новости» [21], на якій зображено ветерана УПА з простягнутою вперед рукою. Вгорі підпис: «Хайль живє УПА!» Сьогодні такі медійні провокації уже не можуть когось позбавити права на відповідь, накручувати «спіраль мовчання». Справжнє їхнє призначення у тому, щоб нав'язати українцям ситуацію перманентного розбрату і самовиправдування, підважити важливий сегмент історії минулого сторіччя, що посилює нашу національну ідентифікацію в категоріях героїзму і слави.

Дослідники генези нацизму, зазвичай, зводять її до типової реакції на образ, позначену результатами Першої світової війни: Версальський мир — репарації — економічна криза. Наприклад, в інтерв'ю редакторів «Газети Виборчої» Адаму Міхнікові Йосип Бродський зауважив: «Де коріння німецького антисемітизму? Напевно не в Лютері і не в Еразмі. Це просто 1930-ті роки. Це — жахливе економічне становище після Першої світової війни. Величезний відсоток люмпенів. Зрозуміло, що треба когось зненавидіти. А кого можна зненавидіти, якщо не дозволяється не любити. Будемо ненавидіти євреїв — у них такі довгі носи» [30]. Такий спрощений, обмежений підхід не дає відповіді на запи-

тання, на які поклики німецької душі спробувала відповісти пропаганда нацизму, що одержала велику підтримку серед німців. Якби все залежало від скрутного становища Німеччини у 1920-х роках, малоймовірно, що був би аншлюс Австрії, напад на Польщу й СРСР, адже до цього часу німці досягли великих економічних успіхів. Чому вони не стали панацеєю від агресивності, від ідеології, що була еклектичним конгломератом архаїчних міфів, середньовічної містики і німецького культу раси та крові? За деякими винятками (наприклад, постліберал Джон Грей, Йосиф Рацінгер, які критикують просвітницький гуманізм і віру в поступ як передумови тоталітаризмів ХХ сторіччя) сучасні західні дослідники, публіцисти неохоче шукають відповідей і на запитання, чому нацизм і фашизм (з італ. *fascismo* < *fascio* — зв'язка хмизу) виникли на Заході, адже солідаризм, колективний інстинкт — це передовсім ознаки східного менталітету, світогляду? Пошук відповіді на ці запитання зможуть у деякому сенсі реабілітувати такі поняття, як національний солідаризм, нація, держава. Сергій Кара-Мурза [9] вважає, що солідарність традиційного суспільства успадкована від багатьох поколінь. Однією з ознак Просвітництва був антитрадиціоналізм, згідно з яким треба не жити і діяти з огляду на досвід і традиції, чи, як казав Едмунд Берк, «мудрість предків», а «мати мужність жити власним розумом» (Еммануїл Кант). Майже жартома сказані грецьким софістом Протагором слова про людину як міру всіх речей в Новий час набувають рис основної догми. Велика французька революція посилює цей статус особи через розриви з минулим світоглядним спадком і водночас з утвердженням в попередні епохи розумінням Істини. «Людина у цій революції опиняється наодинці із собою. Себто із повнотою, і з обмеженістю своєї «індивідуалізації» [18; 24]. Людина стає не частиною чогось, а кимось самодостатнім, індивідуумом (з лат. *неподільний*). У грецькій мові відповідником індивідуума є поняття атом. В атомізованому західному суспільстві нацизм був приступом групового інстинкту — інстинкту, який силою культури був придушений в західній атомізованій людині. Разом із крахом ієрархізованого розуміння істини порушується й ієрархія свобод, а отже, її межі, сенс. «Ті, хто прагне тоталітарного панування, небезпідставно домагаються насамперед безладної свободи особи і такої ситуації в суспільстві, коли всі ведуть боротьбу проти всіх, аби згодом видати себе зі своїм порядком за справжнього рятівника людства» [16; 55].

«Людина солідарна» традиційного суспільства не може страждати на таку хворобу. Саме тому такою важливою є інформаційна спадковість традицій, цінностей, ідеалів у межах нації. Вона вибудовує ритуали (і редути) стримування зла. У німецькому випадку вияв колективного бунту самотніх людей треба виводити не з національної, а з ліберальної чи, точніше, системи цінностей Нового часу, зокрема Просвітництва. Людина знову захотіла бути гармонійною частиною природи, а не світу-машини Ньютона, який фактично призвів до появи європейського песимізму Ніцше і Шопенгавера. Останній трактував людство як плівку плісняви на одній із планет Всесвіту, а страждання — як результат волі до життя. У протестантській Німеччині одночасно краху зазнала віра у спасіння душі. «Нацисти відкинули Ньютона і повернулися до Гьоте, натуралістичне вчення якого передбачало подолання поділу на об'єкт і суб'єкт... Людина поверталася у Природу. Ідеологія нацизму — постійне повернення до джерел, до природи, до арійів, до Риму, побудова тисячолітнього Райху. Було створене месіанське відчуття часу у раціоналізованих, механістичних німців»

[9]. Таким чином були створені передумови для появи природного захисту, який нацисти радикалізували і довели до абсурду.

Західне походження нацистського расизму пояснює і поява саме у цій частині світу колоніальної політики, яку слід було виправдати у форматі доктрини. Так з'явився побудований на біологізмі аргумент про нижчі та вищі види людей, культур (згадаймо вислів близького друга Маркса Кауфмана, який стверджував, що колоніалізм — це розмазування культури по обличчі Землі тощо). Спочатку індіанці — нижчий вид, бо вони нібито не спроможні засвоїти цінності раціонального мислення і на них не поширюються права людини. Згодом — слов'яни та ін. Раз є нижчі, то є і вищі, обрані.

До виправдання наведеної псевдоієрархії непрямо причетний і дедуктивно-раціоналістичний метод пізнання Рене Декарта у «Началах філософії». Залежність буття від мислення (*Cogito, ergo sum*), пізнання світу від логічного смислу абсолютизованого індивідуума істотно змінює ставлення до світу і його різноманітності. Поведінка людини стає функцією її власного, тепер уже суверенного від принципів теоцентризму розуму і свідомості. Як наслідок, вища Правда буття відсувається на другий план, а вигідне людині мислення, її інтереси визначають її ставлення до, наприклад, тих же індіанців чи папуасів. Гітлер, Гімлер, Гесс просто пішли значно далі...

Ксенофобія. Упродовж останніх років це поняття з'являється у медійному тексті щоразу частіше. Такі видання, як «Столичные новости», «2000» означають його як вияв радикального націоналізму, тваринного інстинкту тощо. Як наслідок, зроблено спробу затінення справжнього значення і призначення ксенофобії (з грец. *ξένος* (*xenos*) — чужий і *φόβος* (*phobos*) — страх), яка є виявом страху перед чужим (цінностями, світоглядом та їхніми уособленнями). Важливою передумовою цього страху є не лише наявність чужого, а його загрозливе наближення. З погляду біосоціології, ксенофобія є суспільною проекцією інстинкту самозбереження людини, нації, раси. Відтак незначні вияви страху є природними, бо, як казав Іван Франко, «хто з всіма добрий хоче быть, той швидко втратить добру путь».

Ще одним маніпулятивним прийомом під час розгляду зазначеного питання є деконтекстуалізація ксенофобських виявів в Україні. Помітна спроба подати це явище як самодостатній вияв хворої уяви, психіки чи, принаймні, задрості, браку освіти та матеріального рівня [3]. Реально ж ксенофобія має конкретні причини. Саме тому розгляд проблеми ксенофобії потребує не звичайної констатації, реєстрації факту, а детерміністичного підходу, який би встановив причиново-наслідкові зв'язки виявів страху перед чужим у народі, який тривалий час перебував в умовах виживання на своїй землі. Прикладом коректної аргументаційної повноти є послідовність творення образу Яреми Галайди під час Коліївщини у «Гайдамаках» [32] Тараса Шевченка. Під час різанини в Лисинці Ярема волає:

Дайте ляха, дайте жсида!
Мало мені, мало!
Дайте ляха, дайте крові
Наточить з поганих!
Крові море, мало моря...

За такі слова газета «Washington Post» запропонувала демонтувати у Вашингтоні пам'ятник Т. Шевченкові. Однак починати треба не з «Бенкету у Лисянці», а з «Галайди»:

*Яremo! Герш-ту, хамів сину?
Піди кобилу приведи,
Подай патинки господині
Та принеси мені води,
Вимети хату, внеси дрова,
Посип індікам, гусям дай,
Піди до льоху, до корови,
Та швидше, хаме!.. Постривай!*

...

*Отак уранці жид поганій
Над козаком коверзував.*

І далі:

О, Боже мій милий!

Тяжко жить на світі, а хочеться жить...

Не можна однозначно стверджувати, що становище (контекст буття) Яреми сповна виправдовує його вчинки. Проте воно істотно коригує трактування мотивації дій учасників Коліївщини, які тотально повстали не проти якогось народу чи народів, а проти поневолювачів та визискувачів. У своїх паризьких лекціях Адам Міцкевич [34] констатував, що в історії слов'ян один і той самий акт повторюється. Народ довго терпить поневолення, а потім знищує панів. У випадку Коліївщини образа посилювалася ще й тим, що поневолювач часто був чужинцем. Саме тому сьогодні своє право на існування не лише в ЗМІ, а й у словниках та енциклопедіях відстоює термін кириофобія (з грец. *κύριος* (*kyrios*) господар і *φόβος* (*phobos*) — страх як різновид ксенофобії, суть якого полягає у ворожому ставленні гостей до господаря. Поступово його треба запроваджувати і для аналізу міжнаціональних відносин заради належного розуміння природи конфліктів і ефективного їх розв'язання.

Специфіка українського медіапростору та порушуваних у ньому міжнаціональних питань полягає ще й у тому, що тут ЗМІ часто виступають третьою стороною, яка узурпує роль посередника у взаєминах між народами-сусідами: українським і російським, польським і українським, стороною, яка провокує ксенофобію і спроможна розширювати її спектр від звичайної неприязні аж до ворожнечі. Типовими прикладами цього є відверто провокаційні публікації «апологетів деструкції» [12] Сергія Ковтуненка та Артема Воїнова у газеті «Столичные новости» (останній, зокрема, в одній із публікацій вивів такий «синонімічний ряд»: автохтонність, титульна нація, чистота нації, неприязнь до чужинців) та виступи Дмитра Табачника у тижневиках «Кіевській телеграф» [25] і «2000» [26]. Як і в часи Великої французької революції сучасним апологетам деструкції властиві «нарощення атмосфери взаємного роздратування, вироблення подвійного стандарту сприйняття, руйнування віри, недопущення формування чеснот, впровадження у масову свідомість непевності й тривоги, суперечливих картин майбутнього... підживлення крайнощів..., глузливе, «фейлетонне» ставлення до усього шляхетного, чистого, перевіреного віками десятиками поколінь..., під'юджування сварливості, нетерплячості, жорстокості, створення перманентної загальної дезорієнтації щодо основоположних вартостей та

орієнтирів» [12; 173]. Пов'язані з такими прийомами симптоми потребують адекватного, системного реагування, адже автори таких виступів нападають на українство і професійно провокують... українсько-російські конфлікти тощо.

Мультикультуралізм і толерантність. У сучасній публіцистиці переважає апологетика і, навіть, фетишизація явища мультикультурності як панацеї від загроз єдності України. Його прихильники закликають «відійти від моделі «зіткнення ідентичностей» до *інтегральної мультикультурної моделі*, в основу якої покладено принцип етнокультурної толерантності» [28]. Теоретично мультикультуралізм — це ідеологія, що гарантує розвиток і збереження у конкретній країні культурного різноманіття. На перший погляд, мультикультуралізм передбачає прихильність до універсальної ідеї суспільства, вільного від расової та релігійної дискримінації. Іншими словами, мультикультуралізм ніби захищає культурне різноманіття і звертає увагу на тертя між меншинами і представниками культур-домінантів.

Упровадження мультикультуралізму як офіційної політики мало прагматичне, функціональне призначення. В Австралії була потреба в працездатних іммігрантах, в Канаді — ця політика мала нейтралізувати квебекський сепаратизм. У США мультикультуралізм успішно утверджується як риторичне переформатування міжнаціональних та міжрасових проблем, які не втрачають актуальності й після періоду політики «плавильного казана». У двох останніх випадках «категорія «культура» прийшла на зміну категорії «етнічність», оскільки пропонувала ширшу, м'якшу і розмиту форму для опису конфліктогенного суспільства» [13]. Так риторичне вимивання етнічної специфіки з реалій, а також зведення етнодемографічної сфери до культурної мало створити оптимальні передумови для утвердження універсальної, надетнічної ідеології.

Останніми роками в наукових та публіцистичних текстах можна простежити серйозні спроби переглянути мотиваційне поле беззастережних adeptів мультикультуралізму, підважити його універсальний характер, дистанціюватися від нього та його, як виявилось, неоднозначних наслідків. Наприклад Френк Фуреді стверджує про кінець ідеології мультикультуралізму, а французький соціолог Мішель В'євіорка зауважує, що французькі інтелектуали намагаються звужити сферу застосування мультикультуралізму, додаючи до слова означення «американський», і так підкреслюють його непридатність для Франції, тобто трактують як чужу ідею. Потребу такого відчуження обґрунтовують наголосом на репресивному характері мультикультуралізму, який набуває рис нав'язливої світоглядної домінанти (Рашид Араїн) та ідеологічною формою глобального капіталізму (Славой Жижек).

Не менше застережень викликає і штучне впровадження політики мультикультуралізму в Україні, де немає північноамериканських чи австралійських передумов для її реалізації. Тут за допомогою розмивання поняття мультикультуралізм через припаровування до нього універсальних означень на зразок «інтегральний», створюють плацдарм для культурної, ментальної окупації, знищення національної культури та держави, послаблення політичної та культурної суб'єктивності нації-автохтона. Як відомо, ідеологія мультикультуралізму стає засобом етнізації іммігрантів, трактує національні культури з погляду перспективи неоколонізатора, для якого корінне населення є об'єктом для «коректного» ставлення. Підтвердженням є те, як легко західну риторику мультикультуралізму експлуатують прихильники збереження колоніального/постколоніального

статусу-кво, які прикриваються захистом прав російськомовних громадян України. Коли кілька років тому араби Брюсселя вимагали надати статус офіційної їхній мові, ні фламандці, ні валони до цього виявилися неготові. Вони зрозуміли, що іншого можна толерувати, поки його присутність не зухвала, доки інший не є насправді іншим.

Застереження виникають і з огляду на те, що мультикультуралізм дистанціює поняття культура від поняття етнос, формує комунікаційний позаетнічний простір, позначений кітчем, масовими, стандартизованими цінностями, врешті, позбавляє його специфіку декларованої різноманітності. Як наслідок, ЗМІ втрачають одне з основних своїх призначень — сприяти національній ідентифікації особи.

У політичному дискурсі характеристики мультикультуралізму ще категоричніші. Президент Чехії Вацлав Клаус в інтерв'ю газети «Mlada fronta Dnes» [33] заявив, що мультикультуралізм — фальшива ідеологія і трагічна помилка Заходу. Тероромі допомагає відкритість Заходу, ця відкритість готує ґрунт для терактів. На його думку, мультикультуралізм — ідеологія, яка каже, що ви повинні емігрувати і відстоювати там свою цивілізацію, групові та етнічні інтереси. «Масова міграція виникла як фальшива ідеологія, що є якесь право, загальнолюдське право блукати світом...», — пояснив Клаус і додав, що таким чином порушуються права корінних жителів. Проголошена незалежність Косова дає підстави стверджувати, що за певних умов поняття мультикультуралізм стає засобом семантичного прикриття для сепаратизму.

Ці приклади вторгнень у семантичне поле, процесів онтологічного відчуження автентичних знаків, важливих для ідентифікації людини і народів понять, свідчать про інтенсивне утвердження ресурсами публіцистики своєї семантичної ідеології, яка потребує адекватного прочитання, реагування і створення аргументаційних схем та стратегій захисту на світоглядному рівні. Саме цей рівень є фундаментальним орієнтиром в процесі університетської підготовки журналістів. Удосконалення лише функціональних/формальних параметрів діяльності ЗМІ в реальних чи віртуальних просторах без огляду на зміст пропонувані образів посилюватиме маніпулятивний потенціал зазначених вище ідеологем, а отже, й некоректну реідеологізацію суспільства.

Р. С. Батько нової європейської культури Данте Аліг'єрі вважав обман одним з найбільших гріхів, тяжчим за насильство. У «Божественній комедії», описуючи присутніх в одному з найглибших кіл пекла, він вибудовує цікавий ряд: підлесники, хабарники, торговці посадами, ошуканці, злодії, лукаві порадики, **підробники** людей, грошей і **слів**...

1. Анатолий Гладилин: «Россия станет для европейцев землей обетованной» // Известия. — 2008. — 29 февр.
2. Варварцев М. Джузеппе Мадзіні, мадзінізм і Україна. — К., 2005. — 304 с.
3. Воинов. А. На властном олимпе — скинхеды? // Столичные новости. — 2007. — 24–30 июля.
4. Гербст Джон. Наче вчора // День. — 2004. — 11 верес.
5. Денис Мек Смит. Муссолини. — Калининград, 1995. — 384 с.

6. *Дугин А.* Искусство смотреть телевизор. Эссе о медиакратии // Литературная газета. — 2002. — 25–31 декабря.
7. *Думанский Д.* Не путать силу с насилием. Украине может помочь мощная идеология // Киевский телеграфъ. — 2007. — 6–12 апр.
8. *Загребельний П.* Український шлях. — К., 2004. — 30 с.
9. *Кара-Мурза С.* Сноп индивидуумов — или коммуна личностей (размышления о фашизме и коммунизме) // Наш современник. — 1996. — № 6. — С. 170–182.
10. *Карасьов В.* Під натиском «не золотих мільярдів»: криза ліберальної державності // День. — 2004. — 6 жовт.
11. *Крамаренко О.* Хвороба суспільства, або Особливості національної політики // День. — 2007. — 30 лист.
12. *Лось Й.* Публіцистика і тенденції розвитку світу: Навчальний посібник для вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації: У 2 ч. — Ч. 1. — Львів, 2008. — 376 с.
13. *Малахов В.* Зачем России мультикультурализм? // www.antropotok.archipelag.ru/text/a062.htm
14. *Новодворская В.* Патриотизм — первое прибежище негодяев // Собеседник. — 2002. — № 2.
15. *Приходько О.* Порухення прав людини і тероризм: замкнуте коло // Дзеркало тижня. — 2007. — 16–22 черв.
16. *Рацінгер Й.* Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів. — Львів, 2006. — 166 с.
17. *Сверстюк Є.* Души печерні // Шлях перемоги. — 1999. — 28 лип.
18. *Скуратівський В.* Культура Нового часу — основні стратегіями новоевропейського культурного розвитку. — К., 2007. — 36 с.
19. *Скуратовский В.* Об убиенных и убивающих // Столичные новости. — 2007. — 24–30 апр.
20. Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
21. Столичные новости. — 2007. — 16–22 окт.
22. *Стрільний А.* Щоденник для обраних // Коментарі:. — 2008. — 18 січ.
23. *Сюндюков І.* Зустріч прийдешнього Хама // День. — 2008. — 26 січ.
24. *Рікер П.* Ідеологія та утопія. — К., 2005. — 383 с.
25. *Табачник Д.* Аннигиляція «національної ідеї» // Київський телеграфъ. — 2008. — 25–31 січ.
26. *Табачник Д.* Федералізм — мечта лучших из нас // 2000. — 18–24 янв.
27. *Толочко П.* Не третья, а друга // 2000. — 2008. — 18–24 січ.
28. *Фельдман О.* Подолати конфлікт ідентичностей... // День. — 2006. — 16 черв.
29. *Френкель М.* Люди и нелюди // Столичные новости. — 2004. — 28 сент. — 4 окт.
30. «Чаще всего в жизни я руководствуюсь нюхом, слухом и зрением...» // Старое литературное обозрение. — 2001. — № 2.
31. *Шевченко Т.* В казематі («Чи ми ще зйдемося знову?..») // Кобзар. — К., 1993. — 511 с.
32. *Шевченко Т.* Гайдамаки // Кобзар. — К., 1993. — 511 с.
33. *Mlada fronta Dnes.* — 2005. — 16.07.

34. *Kaczyński A.* Chata wuja Tarasa. — Rzeczpospolita. — 2000. — 6 grud.
35. *Žižek Slavoj.* Zderzenie cywilizacji na końcu historii // Europa. — 2007. — 6 stycz. — S. 6–7.

**SEMANTIC DISONTOLOGIZATION AS A PRECONDITION
OF MANIPULATIVE IDEOLOGEMES CREATION
IN UNIVERSAL PUBLICISM**

Taras Lylo

Ivan Franko National University of Lviv,
Chuprynky Street 49, 79044, Lviv, Ukraine
Tel. office: (032) 239-47-75
E-mail: tlylio@ukr.net

The article researches a nature of terms disontologization phenomenon in modern universal publicism. In consequence of this trend, important terms lose their authentic meaning and became transparent. Then mass media create utilitarian ideologemes on the base of preserved symbol contours. Such a semantic ideology is an effective means of manipulation. The author stresses on importance of world outlook aspects of the journalism training.

Key words: transparency, disontologization, ideology, ideologeme, Nazism, xenophobia, fascism, multiculturalism, tolerance, world outlook, publicism, semantic ideology.

**СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕЗОНТОЛОГИЗАЦИЯ КАК ПРЕДПОСЫЛКА
СОЗДАНИЯ МАНИПУЛЯЦИОННЫХ ИДЕОЛОГЕМ
В МИРОВОЗРЕНЧЕСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ**

Тарас Лыльо

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Генерала Чупрынки, 49, 79044, Львов, Украина
Тел. оф.: (032) 239-47-75
E-mail: tlylio@ukr.net

Исследовано явление дезонтологизации понятий в современной мировоззренческой публицистике, сущность которого в том, что понятия, которые обозначают важные события, тенденции прошлого и современности, сначала очищают от аутентичного смысла, а потом на основе остаточных контуров знака создают выгодные идеологемы. Такая семантическая идеология является эффективным средством манипуляции сознанием современного человека. Акцентировано на важности мировоззренческих аспектов подготовки журналистов в высшей школе.

Ключевые слова: транспарентность, дезонтологизация, идеология, идеологема, нацизм, фашизм, ксенофобия, мультикультурализм, толерантность, мировоззрение, публицистика, семантическая идеология.

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2008

Прийнята до друку 14.09.2009